

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Харківського національного
університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба*

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ-РЕАЛІЙ

В умовах зростання міжнародного співробітництва України за останні 27 років у різних сферах міжкультурної взаємодії відбулося помітне збільшення різних текстів і матеріалів, що містять терміни-реалії, які мають водночас номінативно-сигніфікативну функцію і відрізняються своїми особливими культурно-історичними рисами. Можливе ігнорування цих особливостей ускладнює культурно зумовлене сприйняття іншомовних текстів. Будучи результатом своєрідного симбіозу двох абсолютно різних феноменів мови – термінів і реалій, терміни-реалії є особливо складними для перекладу. Однак на відміну від термінів і реалій, терміни-реалії як самостійне явище не отримали всебічної уваги у вітчизняному перекладознавстві. Досі залишаються недостатньо з'ясованими сутність, зміст та особливості перекладу цієї категорії лексики, хоча вона становить складну перекладацьку проблему, зокрема у юридичних та військових текстах.

У рамках цієї статті ми спробуємо дати визначення поняттю «термін-реалія», розглянувши його спільні риси з термінами і реаліями, а також зазначивши його відмінності. Крім того, ми розглянемо найпоширеніші в перекладацькій практиці прийоми перекладу термінів-реалій, зумовлені як лінгвістичними, так і прагматичними факторами. Отримані результати і висновки можуть мати практичне значення під час розробки навчальних курсів спеціального перекладу, а також для створення навчальних посібників з відповідної термінології англійської та української мов.

Термін як перекладацька проблема досить давно перебуває у центрі уваги перекладознавства. Особливу важливість адекватного перекладу спеціальної термінології відзначали такі радянські перекладознавці, як Я.І. Рецкер [8], Л.Л. Нелюбін [6], Р.К. Мін'яр-Білоручев [5], Г.Є. Пириков [7].

Різноманітні аспекти дослідження проблеми перекладу термінів українською мовою ґрунтовно висвітлені у наукових працях Е.Ф. Скороходька [9], І.В. Корунця [4], Т.Г. Винниченка [1], Д.І. Квеселевича [3], Ф.А. Циткіної [13]. Однак ці дослідники не приділяли спеціальної уваги вивченню проблеми перекладу термінів-реалій.

Вперше поняття «термін-реалія» увів А.Д. Швейцер (1973), говорячи про позначення лексичних одиниць, які відображають специфічні реалії певної країни, що не мають еквівалентів у мові перекладу [14, с. 253]. Спеціальний аналіз термінів-реалій у лінгвокультурологічному і прагматичному вимірі здійснив російський лінгвіст І.В. Цепков. Хоча він і не наводить однозначного визначення поняття «термін-реалія», в його роботах вірно зазначено багато характерних ознак, властивих цій категорії лексичних одиниць. За його висновком, термін-реалія існує на перетині двох явищ – термінології і реалій. Визначаючи місце цих трьох одиниць у філософській тріаді «загальне» – «одиничне» – «унікальне», І.В. Цепков вважає, що до загального можна віднести термін, унікальною завжди є певна реалія, а одиничним, що існує на перетині перших двох, є шуканий термін-реалія [12, с. 42–43].

З урахуванням сказаного розглянемо тепер спільні та відмінні риси, з одного боку, між термінами і термінами-реаліями, а з іншого – між термінами-реаліями і власне реаліями. По-перше, терміни і терміни-реалії поєднують між собою вимоги щодо точності та однозначності. Це пов'язано із головною функцією цих двох категорій лексичних одиниць – репрезентувати поняття певної спеціальної, професійної галузі знань або сфери діяльності. По-друге, як термін, так і термін-реалія характеризуються прямим співвідношенням між їхньою формою, тобто мовним знаком та денотатом, який вони позначають. По-третє, до термінів та термінів-реалій можна однаково застосовувати критерій системності, за яким основним обґрунтуванням системного характеру термінології визнається системність відносин у плані змісту: місце терміна і терміна-реалії в терміносистемі визначається місцем відповідного поняття в системі понять конкретної галузі знання. Зрештою, терміни-реалії можуть бути представлені так само, як і власне терміни, складними іменниками або словосполученнями чи будь-якою частиною мови. Термінологія традиційно розглядається як сукупність спеціальних найменувань, об'єднаних у терміносистемі, що відображають категоріальний апарат конкретних наук, наукових напрямків, певних галузей знань та сфер діяльності.

Водночас між термінами і термінами-реаліями існують суттєві відмінності, які дають підстави відносити їх до різних категорій лексичних одиниць з огляду на прийоми їхнього відтворення під час перекладу. Точність у вживанні терміну забезпечується, з одного боку, завдяки постійному зв'язку його з денотатом (так звані фіксовані семасіологічні зв'язки), а з іншого – за рахунок зв'язку «термін – іншомовний еквівалент» [5, с. 93]. Що ж стосується терміну-реалії, то тут не простежується вищезгаданий двоканальний зв'язок «термін – денотат» і «термін – еквівалент». Присутній лише зв'язок «термін – денотат», а зв'язок «термін – еквівалент» перекладачеві доводиться вибудовувати штучним шляхом. Таким чином, у практиці перекладу нерідко доводиться стикатися з відсутністю чітко закріплених мовних зв'язків між одиницею тексту оригіналу і одиницею тексту перекладу, що сильно ускладнює роботу перекладача. Тобто основною відмінністю між терміном і терміном-реалією як категоріями перекладознавства є відсутність у мові-реципієнті відповідного денотата під час перекладу терміна-реалії, що висуває особливі вимоги стосовно засобів відтворення їх семантико-стилістичних і функціональних особливостей у мові перекладу. Загалом для термінів-реалій значно менше, ніж для термінів, властива полісемія.

Окрім того, термін на протипагу реаліям і термінам-реаліям зазвичай поширюється з поширенням предмета, найменування якого він є. Отже, від нього не можна вимагати *національної приналежності*, оскільки незалежно від свого походження термін є надбанням всього людства, що користується ним як своєю законною *власністю*. Реалія ж, як власне і термін-реалія, завжди належить народу, у мові і культурному середовищі якого вона народилася. На відміну від термінів реалії проникають в інші мови загально незалежно від безпосереднього знайомства відповідного народу з позначуваними ними об'єктами, частіше з літератури або через канали засобів масової інформації. Крім того, реалії можуть мати міжнародне поширення і вживатися практично так само широко, як і терміни, але тут від останніх їх відрізняє сфера їхнього застосування.

Розглянемо тепер спільне та відмінне між поняттями «реалія» і «термін-реалія». Докладне і науково обґрунтоване перекладознавче визначення реалії, на нашу думку, дала вітчизняна дослідниця Р.П. Зорівчак: «Реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплені за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [2, с. 58]. Отже, час створення і локальна співвіднесеність є атрибутами реалій, а такі параметри, як співвіднесеність із ситуацією, предметом і реципієнтом характерні для термінів-реалій. Походження – ще одна відмінність між термінами-реаліями і власне реаліями, оскільки перші утворюються зусиллями фахівців і спеціалістів-практиків конкретної галузі знань, а реалії завдячують своїм походженням побуту певної країни або народу. Окрім того, спираючись на висновки Р.П. Зорівчак, можна стверджувати, що терміни-реалії і реалії по-різному стають загальновідомими: терміни-реалії як назви певних предметів починають часто вживатися з поширенням цих предметів. У науці це зв'язано з процесом обміну науковою інформацією, що стосується власне термінів. Реалії проникають в інші мови завдяки художньому перекладу і засобам масової комунікації [2, с. 69].

Здійснений структурно-семантичний аналіз термінів-реалій засвідчує, з одного боку, певну близькість останніх до таких усталених перекладацьких понять як «термін» і «реалія», а з іншого – вказує на їхню суттєву відмінність і своєрідність як самостійної одиниці перекладу.

Отже, терміни-реалії і власне терміни об'єднують між собою функціональні вимоги, що висуваються стосовно цих категорій лексичних одиниць за такими критеріями, як точність, однозначність, системність, оскільки їхнім основним завданням є репрезентувати поняття певної спеціальної, професійної галузі знань або сфери діяльності. Відмінність термінів-реалій від термінів зумовлена, насамперед, різницею їх смислової структури. Головним і, як правило, єдиним компонентом смислової структури термінів є денотативний план змісту. Однак у переважній більшості термінів-реалій можна виділити, окрім денотативного елементу – себто ядра, яке становить функціональну домінуючу їх змісту, ще й сигніфікативний аспект – тобто сукупність певних конотативних значень, які залежно від конкретного випадку ставатимуть під час перекладу або функціонально субдомінантою змісту термінів-реалій, або факультативними елементами їх змісту, що висуватиме свої вимоги до прийомів їхнього відтворення. Відсутність у мові-реципієнті відповідного денотата під час перекладу терміна-реалії пов'язана із національно своєрідним походженням термінів-реалій, що становить основну споріднену рису між ними і власне реаліями як носіями етнокультурної інформації. Водночас терміни-реалії і власне реалії суттєво різняться між собою як за функціонально-стилістичними, так і за семантичними характеристиками. Терміни-реалії виконують, насамперед, інформативно-логічну функцію мовлення, що зумовлено перевагою денотативного елементу в їх смисловій структурі, де саме денотативний аспект становить функціональну домінуючу змісту термінів-реалій. Сигніфікативний план семантичної структури з його різноманітними конотативними значеннями виступає лише як функціональна субдомінанта змісту або ж взагалі як його факультативний елемент. Реалії ж як такі виконують емотивну та естетичну функції, що зумовлює обмеженість їх вжитку переважно сферою художньої літератури та усного мовлення. У певних умовах денотативна інформація, яку несуть власне реалії, відступає на задній план або майже анулюється, поступаючись інформації конотативній, зокрема національно-культурній, локальній. Між конотативним і денотативним значенням реалії, як і будь-якої іншої лексеми, не існує непрохідної межі. Можливий перехід денотативного значення реалії на конотативний рівень (зокрема, під час тропізації) або паралелізм конотативного і денотативного значень.

На підставі здійсненого аналізу можна запропонувати таке визначення: терміни-реалії – це моно- або полілексемні одиниці спеціальної (наукової, технічної, військової тощо) мови, що створюються і вживаються для точного позначення спеціальних понять і спеціальних предметів, властивих лише конкретній культурі на певному історичному етапі.

З огляду на описану вище специфіку термінів-реалій як проблему перекладу можна виділити такі способи їхнього перекладу українською мовою: калькування, функціонально тотожна заміна, описовий переклад, транслітерація/транскрипція.

Спираючись на статистичне дослідження корпусу спеціальних текстів обсягом понад 5 000 сторінок у німецько-англійсько-російській комбінації мов, І.В. Цепков дійшов такого висновку щодо частотності використання прийомів перекладу під час передачі термінів-реалій: калькування складало понад 42% від загальної кількості всіх проаналізованих ним способів перекладу термінів-реалій, адекватна заміна – близько 24%, описовий переклад – 10%, а транслітерація/транскрипція – близько 2% [11, с. 23].

Розглянемо кожен з цих прийомів докладніше. Під час використання калькування складові частини лексичної одиниці (морфеми або лексеми стійкого сполучення) замінюються їх буквальними відповідниками у мові перекладу. По суті це буквальный переклад:

High Court of England and Wales – Високий суд Англії та Уельсу;
Miranda rule/Miranda warning – правило Міранди;

Grandfather clause – дідушева обмовка, тобто заборона на введення змін, що погіршують визначені умови надходження іноземних інвестицій. Історично цей термін-реалія пов'язаний з положеннями конституцій семи південних штатів після Громадянської війни, які звільняли осіб, що володіли правом голосу до 1867 р., та їх нащадків від освітнього і майнового цензу, обов'язкових для інших виборців. Ці статті, дискримінаційні щодо негритянського населення, були скасовані Верховним судом США у 1915 р.

Калькування характеризується високим ступенем механічності. Адекватність використання кальки зумовлена типом тексту, що перекладається, характером цільової аудиторії, а також історичною епохою створення оригіналу і близькістю вихідної і цільової культур. На нашу думку, у практиці перекладу термінів-реалій калькування застосовується найчастіше тому, що цей засіб дозволяє з найбільшою точністю відтворювати не фонеморфологічну зовнішність слів і словосполучень мови-джерела, а саме способи чужого словотвору, якщо йдеться про окреме слово, або структури, якщо йдеться про словосполучення. Водночас важливою умовою використання цього прийому є відповідність калькованого варіанта перекладу нормам цільової мови.

Функціонально тотожна заміна. Реалізація комунікативного завдання оригіналу вимагає забезпечення у перекладі функціональної тотожності. Розбіжності обсягів понять у мовах нерідко призводять до того, що функціонально тотожними можуть виявитися зовсім інші за своїм словниковим значенням слова або зовсім інші граматичні форми [10, с. 271]. Заміну понять використовують за необхідності замінити вихідне поняття іншим поняттям, керуючись принципом функціональної тотожності. Відбувається це тому, що вихідна мовна одиниця у мові перекладач неспроможна виконати ту саму функцію, яку вона виконувала в мові оригіналу. Перекладач змушений свідомо вдаватися до повної заміни вихідного поняття абсолютно іншим, яке має зовнішню відмінність у контексті тексту, що перекладається, однак виконує абсолютно тотожну функцію і забезпечує передачу всіх компонентів комунікативного завдання вихідного мовного твору. Наприклад, через складність, заплутаність та історичну зумовленість системи англійського права протягом багатьох століть функції кримінального переслідування у Великій Британії здійснювалися через Crown Prosecution Service (в цій країні не було Міністерства юстиції аж до 2007 р.), саме тому цей термін-реалію в спеціальній літературі перекладають як «Королівська служба переслідування». Цікаво, що у публіцистичному дискурсі набагато частіше можна зустріти спрощений і нівельований варіант цього перекладу – «Королівська прокуратура». Ще один яскравий приклад – Law Lords – судові лорди, тобто члени Палати лордів з судовими функціями. Точніший за формою варіант перекладу «лорди-юристи» був би невірним саме за функціональною ознакою.

Описовий переклад полягає у пояснюванні, інтерпретації змісту терміна-реалії, тобто в передачі значення лексичної одиниці за допомогою розгорнутого опису. Перевагою цього прийому є те, що він здатний повністю розкрити сутність явища, позначеного терміном-реалією. Зворотню стороною описового перекладу є його громіздкість, яка може негативно позначитися на якості трансляції [15, с. 155–156]. Наприклад:

Master of the Rolls – начальник судових архівів (титул глави Державного архіву (Record Office), що водночас є фактично головою Апеляційного суду);

Castle doctrine – доктрина про недоторканність житла;

Fruits of the poisonous tree – докази, отримані незаконним шляхом.

Як бачимо, описовий переклад передбачає певний перекладацький компроміс, оскільки у разі збереження суті терміна-реалії втрачається образна основа номінації.

Транслітерація/транскрипція. За своєю суттю цей прийом близький до запозичення іноземного слова. У якості перекладацького еквівалента терміна-реалії використовується його графічно-фонетичне позначення, що відтворюється в перекладі літерами цільової мови. Перевагою транслітерації є її надійність, оскільки перекладач передає лише фонетичну або графічну сторону терміна-реалії, а змістовна сторона розкривається через контекст. Недолік такого прийому полягає у механістичній передачі лексичної одиниці, що рідко дозволяє розкрити для реципієнта перекладу зміст нового денотата, який може залишитися або взагалі незрозумілим, або зрозумілим лише через контекст. Подолати цей недолік можна шляхом введення до тексту приміток у дужках або виносках. Наприклад, esquire – есквайр (посадовий титул в Англії та США для мирових суддів, деяких категорій чиновників, адвокатів; особа, що носить цей титул); barrister – баристер (адвокат вищого рангу у Великобританії, який має право виступати у всіх судах, включаючи найвищі); solicitor – соліситор (стряпчий, адвокат, який консулює клієнта, готує справи для баристера і виступає лише у судах нижчої інстанції).

Таким чином, вибір прийомів перекладу термінів-реалій визначається ступенем розбіжності професійних галузей у вихідній і цільовій культурах, а також глибиною взаємопроникнення культур, що контактують між собою. Термін-реалія є результатом переплетіння лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, що впливають на їхню передачу в перекладі. Прагнення мінімізувати під час перекладу втрати в спеціальних текстах зумовлює передачу термінів-реалій відповідно до денотативної моделі, тобто з яскраво вираженою опорою на ситуацію дійсності у вихідній культурі.

Література:

1. Винниченко Т.Г. Характер функционирования терминологической лексики в системе подязыков: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Одесский нац. ун-т им. И.И. Мечникова. Одесса, 1983. 20 с.
2. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. 216 с.
3. Квеселевич Д.И. Интеграция словосочетания в современном английском языке: автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04; КГУ им. Т.Г. Шевченко. К., 1985. 48 с.

4. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): підручник. Вінниця: «Нова Книга», 2003. 448 с.
5. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. М.: Воениздат, 1980. 237 с.
6. Нелюбин Л.Л., Дормидонтов А.А., Васильченко А.А. Английский язык: учебник военного перевода: общий курс / под ред. Л.Л. Нелюбина. М.: Воениздат, 1981. 380 с.
7. Пыриков Е.Г. Коммуникативные аспекты перевода и терминология: методическое пособие. М.: Всероссийский центр переводов научно-технической литературы и документации, 1992. 128 с.
8. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: очерки лингвистической теории перевода. 3-е изд., стереотип. М.: Р. Валент, 2007. 244 с.
9. Скороходько Е.Ф. Питання перекладу науково-технічної літератури. К., 1963. 68 с.
10. Стрелковский Г.М., Ветлов Н.П., Филимонов А.М. Немецкий язык: учебник военного перевода / под ред. Г.М. Стрелковского. М.: Воениздат, 1973. 608 с.
11. Цепков И.В. Лингвокультурологические и прагматические факторы перевода терминов-реалий: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20; Московский государственный лингвистический университет. М., 2015. 29 с.
12. Цепков И.В. Терминоведческие основания выделения терминов-реалий и способы их перевода. Вестник МГЛУ. М.: МГЛУ, 2013. Вып. 19 (679). С. 32–52.
13. Циткина Ф.А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения). Львов, 1988. 157 с.
14. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. М.: Воениздат, 1973. 280 с.
15. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / отв. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд. М.: Эдиториал УРСС, 2009. 216 с.

Анотація

Г. ГОНЧАРОВ. ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ-РЕАЛІЙ

У статті розглядаються сутність, зміст і особливості перекладу термінів-реалій з англійської мови українською. Автор з'ясовує спільні та відмінні риси між поняттям «термін-реалія», з одного боку, і поняттями «термін» і «реалія», з іншого. За підсумками аналізу автор пропонує власне визначення поняття «термін-реалія».

Ключові слова: термін-реалія, термінознавство, термін, функція терміна, значення, переклад.

Аннотация

Г. ГОНЧАРОВ. К ПРОБЛЕМЕ ПЕРЕВОДА АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ТЕРМИНОВ-РЕАЛИЙ

В статье рассматриваются сущность, содержание и особенности перевода терминов-реалий с английского языка на украинский. Автор выясняет общие и отличительные черты между понятием «термин-реалия», с одной стороны, и понятиями «термин» и «реалия», с другой. По итогам анализа автор формулирует собственное определение понятия «термин-реалия».

Ключевые слова: термин-реалия, терминоведение, термин, функция термина, значение, перевод.

Summary

G. GONCHAROV. CONCERNING THE TRANSLATION OF ENGLISH CULTURE-SPECIFIC TERMS

The paper is concerned with the scope and content of English culture-specific terms, and highlights the most frequent techniques used in translating such terms from English into Ukrainian. The author identifies both common and distinguishing features between “culture-specific terms”, on the one hand, and the concepts “term” and “culturally bound words”, on the other. Based on his analysis, the author provides his own definition of the concept “culture-specific term”.

Key words: culture-specific term, terminology, term, term function, content, translation.